

Mozaik na podu katekumeneiona u Zadru

Šokčević, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:606996>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA
ODJEL ZA LIKOVNE UMJETNOSTI

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU

Završni rad

Naziv Odsjeka: Likovna kultura i likovna umjetnost

Naziv Studija: Preddiplomski studij Likovne kulture i likovne umjetnosti

Predmet: Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka

Mentor: dr.sc. Ita Praničević Borovac, v. pred.

Student: Katarina Šokčević

SPLIT, lipanj, 2019.

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	1
2. Rano kršćanstvo na istočnom Jadranu	3
3. Mozaik	7
3.1. Ranokršćanski mozaici na istočnoj obali Jadrana	9
4. Ranokršćanska baština Zadra	15
5. Episkopalni kompleks na području Zadru u prvim stoljećima kršćanstva	22
5.1. Podni mozaik katekumeneiona	29
6. Zaključak.....	30
7. Popis slika	32
8. Popis literature.....	35

1. Uvod

Grad Zadar, zahvaljujući povoljnom položaju na poluotoku i čvrstim gradskim zidinama koje su odoljele brojnim nedaćama tijekom vremena, od opsada do migracija naroda, danas ima mnogo očuvanih starih građevina i crkava, od kojih su neke još uvijek u redovnoj upotrebi.

Pod vladavinom Rima grad poprima pravilan ortogonalni oblik. Čine ga pet uzdužnih i veći broj poprečnih ulica koje dijele grad na *insule* s kapitolijem i forumom na sjecištu *cardo maximus* i *decumanus maximus*. Zadarski kapitolij, preostao u temeljima, heksastilni je hram s kaneliranim stupovima i korintskim kapitelima na pročelju. Pod istim krovom sadržavao je tri cele s odvojenim ulazima, vjerojatno posvećene Junoni, Minervi i Jupiteru. Forum, mjesto okupljanja građana, bio je okružen trima stranama trijemovima s galerijama na katu te pravokutnim tabernama u prizemlju. Danas su sačuvane samo stube, pločnik i jedan monumentalni stup koji je u srednjem vijeku služio kao „stup srama“.¹

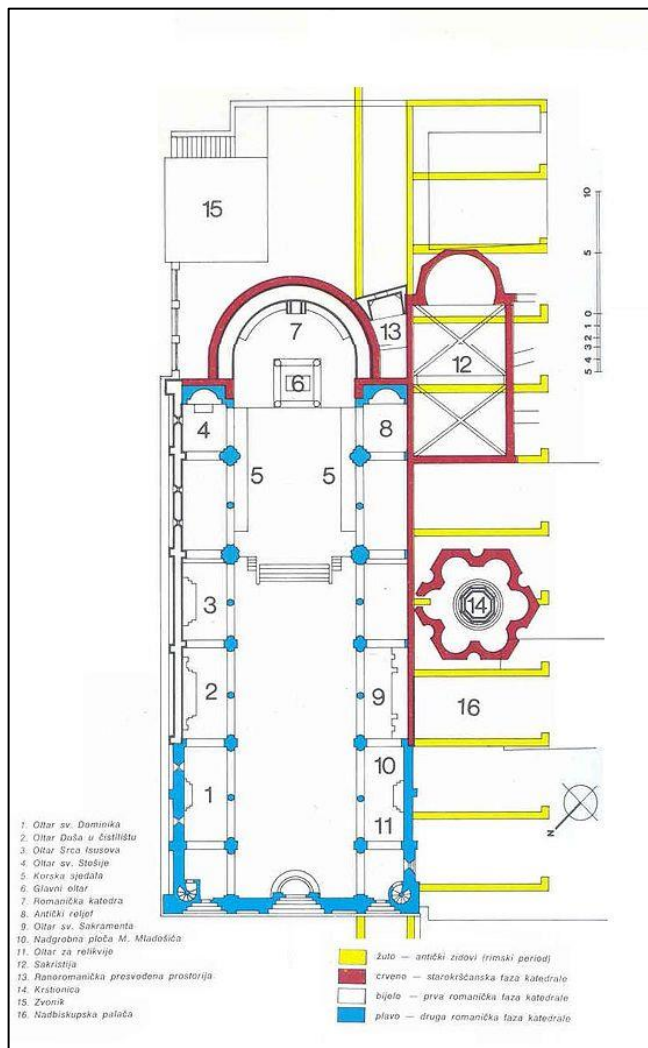
Najznačajnija zadarska znamenitost, drevni nadbiskupski centar, izgrađen je na forumu gdje je u tabernama oblikovan prvi kršćanski prostor uz koji je zatim izgrađena katedrala, krstionica, biskupova palača. Kasnije su sagrađeni mnogobrojni sakralni objekti poput bazilika, većih i manjih crkava i samostana koji su našli svoje mjesto u gusto naseljenom gradu. Mnogi od tih povijesnih lokaliteta su sačuvani, a neki su pronađeni u arheološkim tragovima. Poneke crkve datiraju od najranijih stoljeća kršćanstva i još uvijek postoje u Zadru.²

Sveta Stošija (Sv. Anastazija) zaštitnica je grada Zadra. Prema legendi, zbog nesebičnog pomaganja zatočenim kršćanima i ustrajnosti u vjeri i sama biva zatočena, da bi potom 25. prosinca 304. godine bila spaljena na lomači. Zadarska katedrala sv. Stošije je trobrodna romanička bazilika, čiji početci gradnje sežu u daleku prošlost. Bila je središnji dio ranokršćanskog episkopalnog kompleksa, sagrađena potkraj 4. ili početkom 5. stoljeća tada posvećena apostolu Petru. U 9. stoljeću crkva se preuređuje, biskup Donat donosi relikvije srijemske mučenice Anastazije i tada crkva stječe ime ove svete. Obnovom u 13. stoljeću poprima svoj završni oblik te se ubraja među najznačajnije romaničke građevine istočne obale Jadrana. Ovaj spomenik arhitekturom i izvedbom nadilazi značaj hrvatske romanike. Najveća je dalmatinska katedrala koja posebnu ljepotu i vrijednost sadržava u galerijama, korskim

¹ Matešić, M., i Ursić, M., (2014), *Urbano naslijeđe grada Zadra kroz stoljeća*, str. 30-36.

² Vežić, P., (2005). *Zadar na pragu kršćanstva*, str. 9-16.

klupama te rekonstruiranoj ranokršćanskoj krstionici iz 5. st. i vrlo dobro sačuvanom mozaiku na podu katekumeneiona.³

Slika 1. Tlocrt sv. Stošije

U ovom završnom radu posebno detaljno ću obraditi taj podni mozaik. Slikarska tehnika mozaika kao poseban način likovnog izražavanja razvijala se kroz mnoga stoljeća odišući dekorativnošću, ilustrativnom figurativnošću, apstraktnom stilizacijom i iluzionističkom realnošću.

³ Vežić, P., (2005), str. 7.

2. Rano kršćanstvo na istočnom Jadranu

Za vrijeme Rimskog Carstva, kršćanstvo je bilo religija koja se po mnogočemu razlikovala od ostalih. Bilo je otvoreno za sve skupine ljudi, imalo nauk i svete knjige, donosilo nove ideje koje su se suprotstavljale dotadašnjem društvenom poretku, pružalo je utjehu, spasenje i nadu. Među Kristovim učenicima koji su prenosili „Radosnu vijest“ po tada poznatome svijetu, najvažniji za Istočni Jadran bio je Sv. Pavao. U poslanici Rimljanima Sv. Pavao navodi da je propovijedao od Jeruzalema do Ilirika, povijesnog prostora koji se pružao od istočnog Jadrana do Crnog mora. Potkraj života piše poslanicu Timoteju iz koje se saznaje da je poslao svog učenika Tita u Dalmaciju. Do današnjeg dana nije poznato dokle je Tit došao, gdje je širio Kristov nauk i kakvi su mu bili uspjesi. Dosadašnji rezultati arheoloških istraživanja nisu dali nikakav dokaz postojanja kršćanskih zajednica od 1. do 3. st., ali na temelju spomenutih Pavlovih poslanica može se zaključiti da početak kršćanstva na ovom prostoru datira iz doba apostola. O kršćanskim elementima na istočnom Jadranu može se govoriti sa sigurnošću tek od sredine 3. st. kad u Dalmaciju dolaze misionari s Istoka.⁴ Također, u to doba kršćanstvo je bilo prisutno i na carskom dvoru pa Laktancije, učitelj govorništva na Dioklecijanovu dvoru, i Euzebij, crkveni pisac, pišu o stradanjima carskih sluga zbog ispovijedanja kršćanske vjere. Također, pronađen je Laktancijev tekst iz kojeg se može iščitati kako su Dioklecijanova žena Priska i kći Valerija bile sklone kršćanstvu.⁵

Kršćanstvo je u Dalmaciju stiglo morem, u gradove poput *Salone*, *Iadera* i *Epidaura* te se postupno širilo prema unutrašnjosti dobro izgrađenim cestama. U unutrašnjost Dalmacije i Istre se širilo iz rimske Akvileje. U prvim stoljećima bilo je urbana religija koja sporo i teško prodire u unutrašnjost provincije. Prve zajednice u unutrašnjosti formirane su uz važne cestovne pravce koji su povezivali *Salonu* s važnim urbanim središtima poput *Siscie* ili *Sirmiuma*. Stanovništvo koje je obitavalo u izoliranim ruralnim područjima udaljenim od urbanih središta teško se odricalo svojih autohtonih kultova i ukorijenjenih vjerovanja pa se proces pokrštavanja i izgradnje prvih crkava u unutrašnjosti može pratiti tek od sredine 4. ili početka 5. st.⁶

⁴ Gabričević, B. (1987.), Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena, u: *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, str. 278-314.

⁵ Cambi, N. (2002.), *Antika*, Zagreb, str. 208-210.; Zadro, A. (2017), Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnom Jadranu, str. 184-188.

⁶ Cambi, N. (2002.), str. 231-232.

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU

Rano kršćanstvo na istočnom Jadranu

Car Konstantin Milanskim ediktom 313. godine dao je slobodu kršćanima i omogućio izgradnju bogomolja, iako postoje izvori koji navode najmanje jednu izgrađenu crkvu prije ove uredbe. Kao prva sastajališta za kršćanske zajednice služili su oratoriji većih stambenih ili poljoprivrednih zgrada te objekti javne namjene poput amfiteatara ili gradskih termi. Bili su ukrašeni zidnim slikama i mozaicima s tajnim simbolima po kojima su se kršćani prepoznavali.

Slika 2. Podni mozaik u dvorani sjeverno od Eufrazijeve bazilike u Poreču (4.st.)

Slika 3. Kristov Monogram, 5. st., Salona

Najpoznatiji primjer ovakvog oratorija je Salonitanski, otkriven u ruševinama manjih termi. Ova kršćanska općina povezana je s biskupom Venancijem koji je dobio titulu utemeljitelja Crkve u Saloni te njenog prvog biskupa.⁷

⁷ Gabričević, B. (1987.), str. 259 i dalje.

Konstantin i Licinije Milanskim ediktom 313.g. započinju naglo pokrštavanje Dalmatinske obale i širenje iste prema zaleđu. Legaliziranjem kršćanstva dolazi do povećane potrebe za brzom izgradnjom većih kulturnih građevina te se u *Saloni* u 4. st. podiže bazilika, tzv. episkopalni centar koji se kroz stoljeća nekoliko puta proširivao i obnavljao. Također, slobodno se štuje kult mučenika pa dolazi do proširenja i uređivanja groblja oko mučeničkih grobova. Primjeri su salonitanski cemeterijalni kompleksi na Manastirinama, Kapljuču i Marusincu. U 4. i 5. st. gradske terme u *Saloni* služile su za potrebe kršćanskih obreda poput krštenja. Također, u ovo doba dolazi do pojave monaštva i samostanskog života na jadranskoj obali i otocima.⁸

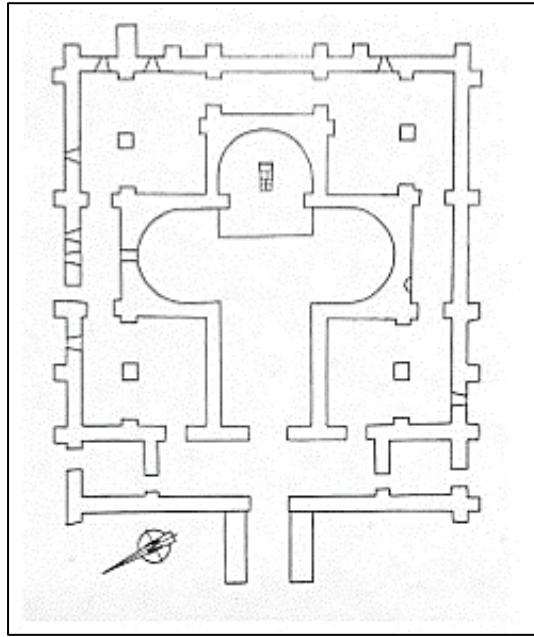
Najveća opasnost za kršćanstvo bilo je arijanstvo, krivovjerje aleksandrijskog svećenika Arija koji je zaniijekao srž kršćanstva. Smatrao je kako je Isus podređen Bogu Ocu pošto je nastao od njega i da je svijet stvoren uz pomoć posrednika – *Logosa*. Arije i njegovi sljedbenici protjerani su u Ilirik 325.g odlukom Konstantina na prvom ekumenskom koncilu u Niceji. Ovo krivovjerje bilo je izraženije u Panoniji nego u Dalmaciji, a svoj konačni poraz je doživjelo na drugom ekumenskom koncilu u Konstantinopolu 381.g. Za vrijeme ostrogotske vladavine ovim prostorima arijanstvo je bila religija vladajućega sloja stanovništva pa je za očekivati da je među brojnim crkvama sagrađenim u tom razdoblju moralo biti i arijanskih. Primjer je bazilika u Brezi kod Sarajeva gdje su među ukrasnom plastikom na jednome stupu pronađene urezane rune. Arijanske crkve nisu se arhitektonski razlikovale od crkvi nicejskog obreda što stvara problem u karakteriziranju crkava kao arijanskih ili pravovjernih.⁹

Sačuvana su dva pisma pape Gelazija iz 493.g. u kojima opominje salonitanskog biskupa Honorija (481. - 505.) i njegovo svećenstvo zbog prihvaćanja pelagijanske hereze. Zadnjih godina ostrogotske vlasti na biskupskoj stolici u *Saloni* sjedi Honorije II. (528. - 547.) koji je oko 530. g. pored Simferijeve i Hezihijeve katedrale sagradio novu, tlocrta grčkog križa. Najreprezentativniji primjer justinijanske epohe (527. - 565.) jest crkveni kompleks Sv. Ciprijana u Gatima, sjeveroistočno od Omiša. Radi se o centralnom tlocrtu s ambulatorijem, galerijom i središnjim trokonhnim dijelom, tzv. tip „dvostruke ljuske“.¹⁰

⁸ Dyggve, E. (1996.), *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split, str. 56-57; Cambi, N. (2002.), str. 233.

⁹ Gabričević, B. (1987.), str. 309-311.; Peković, Ž.- Babić, K. (2016.), *Kasnoantička sakralna arhitektura u doba Istočnih Gota u Dalmaciji*, str. 156 -171.

¹⁰ Jeličić Radonić, J. (1994.), *Gata, Crkva Justinijanova doba*, str. 20 i dalje.

Slika 4. Tlocrt crkve Sv. Ciprijana

Dolaskom Slavena, mijenja se etnička, ekonomska, vjerska i politička slika. Romansko stanovništvo se iz većih gradova pred Slavenima povlači na sigurnija mjesta poput Dioklecijanove palače, refugija i otoka. U ranom srednjem vijeku romansko stanovništvo će činiti jedan od najvažnijih faktora za pokrštavanje Slavena.

3. Mozaik

Mozaik, tehnika ukrašavanja, umjetnička je vrsta bliska slikarstvu. Određeni motivi i polikromija postižu se nizanjem sitnih raznobojnih elemenata, četverokutnog, izduženog i nepravilnog oblika. Namijenjen je prekrivanju većih arhitektonskih površina poput podova, zidova i svodova, malim, čvrstim i obojenim komadima kamena, mramora, keramike i stakla. Porijeklom je s Istoka gdje se najranije javlja u 3. tisućljeću pr. Kr. u Mezopotamiji i Babilonu odakle se širi na sve zemlje zahvaćene antičkom kulturom i civilizacijom. U Grčkoj, Maloj Aziji i Siciliji ukrašavalo se tehnikom neobrađenih oblutaka koje Rimljani kasnije nazivaju *opus barbaricum*. Teme su prizori lova, mitologija te geometrijski i biljni ukrasi po uzoru na oslikane vaze.¹¹

Upotrebom rezanih kockica započinje novo razdoblje u razvoju mozaika. Materijal ostaje prirodni kamen, posebno mramor zbog punoće boje i lake obrade. Tijekom 3. st. nastaju poznate mozaičke škole i imena poput Sosa u Pergamu te Hephaistona i Asklepiadesa iz Fenicije. Tad se javljaju dvije nove tehnike nazvane *opus tessellatum* (tehnika slaganja kockica nejednake veličine) i *opus vermiculatum* (sitne kockice uglavnom jednake veličine, često od dragocjena kamena, međusobno čvrsto sljubljene da se ne naziru rubovi i međuprostori). Tehnika mozaika dostiže svoj puni razvoj u helenističkoj Grčkoj te Rimu i Bizantu.¹²

Prije izrade mozaika komad kartona se obilježi bojama i detaljno iscrta te se koristi za kopiranje, plansko prebacivanje predviđene kompozicije. Na grubu podlogu krupnog zrna vapnenog maltera zvanu *rudus* stavlja se *nucleus*, sloj maltera pomiješanog s prahom mljevene opeke. Na *nucleus* se u tanjem sloju finog sitnozrnatog malternog kita s mramornim prahom postavljaju pravilno sječene kockice raznobojnog kamena, komada opeke i stakla. Zlatne kockice dobivaju se umetanjem zlatnih listića između dva staklena sloja te pečenjem u jednu cjelinu. Kockice se slažu prije stezanja maltera, dok je kašast, kako bi se očuvala vezivna čvrstoća. Mozaik se polira i brusi. Drugi način slaganja je lijepljenje kockica licem na prethodno označeni papir ili karton, stavljanje te cjeline na podlogu te naknadno uklanjanje papira ili kartona.¹³

Tijekom razvoja mozaika postojale su mnoge težnje, za dekorativnošću, ilustrativnom figurativnošću, iluzionističkom realnošću te apstraktnom stilizacijom. Podni mozaik u osnovi

¹¹ Buzov, M. (2014). *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Hrvatskoj*, Zagreb, str.7.

¹² Ibid.

¹³ Na istom mjestu.

je sačuvao ideju okamenjenog saga kompozicijom tekstilne strukture, motivima preuzetim s tkanina i okvirnom bordurom. U takav rub ubacuju se figuralne slike i emblemi. U zidnom mozaiku funkcionalno razdvajanje arhitektonskih površina i odvajanje figuralnih kompozicija radi se trakama lezena, tenija, sokla i drugim motivima preuzetim iz tekstila poput geometrijskih i biljnih šara.¹⁴

¹⁴ Ibid. str.7-8.

3.1. Ranokršćanski mozaici na istočnoj obali Jadrana

Povijest antičkog mozaika na istočnom Jadranu usko je povezana s poviješću rimskih naselja koja se od 1. st. pr. Kr. razvijaju na tom prostoru. *Parentium, Pola, Tarsatica, Iader, Salona, Narona* i brojna druga mjesta te njihova zaleđa, sačuvali su u svojim arheološkim slojevima i mozaike. Mozaici istočnog Jadrana pokazuju sve karakteristike italskih. Nastaju, razvijaju se i transformiraju ovisno o mozaičkim središtima na sjevernom Jadranu te pridonose širenju utjecaja prema jugu. Razvoj rimskog mozaika započinje u republikanskoj fazi koja nastavlja umjetnost helenističkog mozaika te se naziva rimski helenizam. U to vrijeme egipatski majstori donose embleme na ova područja pa se ovom razdoblju pripisuje polikromna emblema u tehnici *vermiculatum* s Brijuna.¹⁵

U helenistički repertoar u 1. st. prodiru linearni crno-bijeli motivi. Od mozaika izvedenih oblucima preuzimaju se linearni meandar, motiv spirala, zupčasti ornament te tzv. *Zinnenornament*, motiv u obliku kruništa. Pojavljuju se motivi riblje kosti, šesterokutne mreže, šesterokrake zvijezde s rozetama, sferne rozete i kontinuirani meandar. Većina geometrijskih motiva poput ukriženog meandra s kosim kvadratićima, meandra u formi dvostrukog ključa, osmerokuta u nizu, osmerokrake rombne zvijezde i dr. poznata je još iz Pompea. Zadržavaju se sve do sredine 2. st.¹⁶

Tijekom prva dva stoljeća na istočnom Jadranu vlada apstraktni bikromni *tessellatum*, monotonija oblika. Još uvijek se koriste grčki i helenistički uzorci, ali plošno obrađeni i bez reljefa. Motivi postaju ambivalentni, nečitki, a osnovna mreža stroga sa škrtim ornamentima. U drugoj polovici 1. st. egzistiraju dva stilska smjera. Razvija se suhi linearni stil julijsko-klaudijevskog doba te se pojavljuju novi motivi poput koncentričnih kvadrata s trokutima i kombinacije šesterokuta, rombova i kvadrata. Slikarski stil koji ovog razdoblja oslanja se na uzore iz kasnorepublikanske faze. Osnovne karakteristike su suzdržana težnja k polikromiji, dominacija tamnih podloga i pokušaji plastičnog prikazivanja. Ponovno se javljaju *tessellata* podovi, a od kasnorepublikanskih bordura oživljavaju spiralni motiv, nanizani trokuti, pletenica u obliku vaze, meandar oblika svastike i motiv riblje kosti. Česta je shema rombne zvijezda, a u drugoj polovici 1. st. prevladava tip s krakovima ispunjenim tamnim rombovima. Ponegdje se susreću i primjeri praznih, linearnih zvijezda sastavljenih od osam rombova.¹⁷

¹⁵ Meder, J. (2003). *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, str.16-17.

¹⁶ Ibid, str.17-18.

¹⁷ Ibid, str.18.

U ranotrajanskom prijelaznom razdoblju među motive prodiru stilizirane forme koje procvat doživljavaju u hadrijansko-antoninskom dobu. Težište razvoja usmjereno je na oblikovanje pojedinačnih motiva. Na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće česti su podovi s centralnim poljem izvedeni *tessellatumom* i uokvireni teserama od cigle. U pogledu stila kasnotrajanska i hadrijanska epoha podudaraju se, s malim razlikama u stupnju stilizacije ornamenta. U Hadrijanovo doba i julijejsko-kladijevskoj epohi dominiraju linearni motivi na svijetloj podlozi. Do Trajana, mozaik čuva suhi ton, a u Hadrijanovo doba počinje neka vrsta graciozne euforije prepoznatljive u slobodi kompozicije i transformaciji „duha“ sheme. Iz antoninskog repertoara u modu ulaze prikazi predmeta i likova. Paralelno s orijentacijom prema figuralnom raste potreba za polikromijom koja prelazi na pletenice i druge ornamentalne motive. Crno obojene podloge su u stalnom porastu i predstavljaju izraz slikarskog osjećaja od polovice 2. st., a puni izraz doživljavaju severovskoj i poslijeseverovskoj epohi. Treća, klasicizirajuća faza počinje u zadnjim desetljećima 3. stoljeća zaokretom unatrag, približavanjem kasnom helenizmu poznatom iz Pergamona, Sicilije i Pompea. Očituje se izborom motiva i ornamentalna i težnji za trodimenzionalnim, plastičnim oblikovanjem.¹⁸

Među najljepše primjere s obale istočnog Jadrana spada grupa mozaika iz *Salone*, danas izloženih u lapidariju arheološkog muzeja u Splitu. Polikromni, figuralni motivi krasili su podove namjesnikove palače u rimskoj Saloni. Meko i plastično oblikovane figure, šarene boje i brojne bordure upućuju na helenističku tradiciju. Na velikim panoima prikazani su likovi Tritona, Orfeja i vjerojatno Apolona.¹⁹

Slika 5. Mozaik Tritona s poda namjesničke palače u Saloni, 3.st.

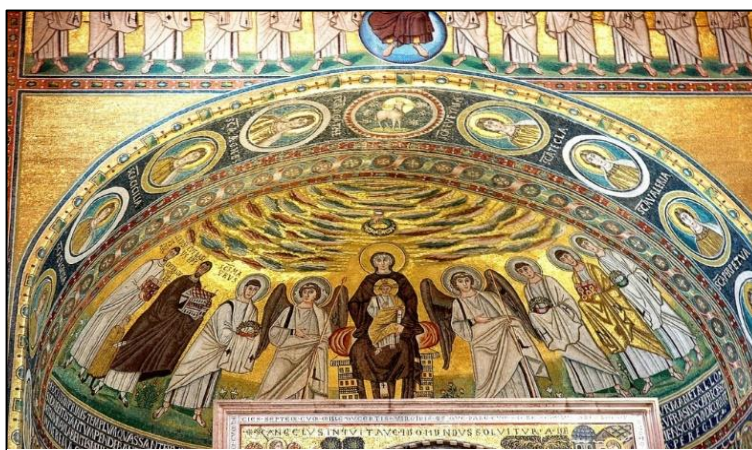
¹⁸ Ibid. str. 18-19.

¹⁹ Ibid. str. 19.; Matulić, B. (1994.), Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole – radionice mozaika, *Opuscula archaeologica*, 18, Zagreb, str. 155-172.

Dok kroz 3. stoljeće prevladava ornamentalna kompozicija, a figuralna biva umetnuta u sustave poligona, pravokutnika i kružnica, u 4. st. emblemi se nižu uz usporedne trake dekora. U 5. stoljeću mozaik strukturiran je poput saga te se figura stilizira u tom dekoru. U 6. st. mozaik se vraća monumentalnoj figuralnoj kompoziciji sa sintetiziranom i dekorativnom naracijom realnosti. Iz ovih značajki vidljivo je da postoje dvije faze razvoja, prva tetrahijska i konstantinovska koja traje od kraja 3. st. do početka 5. st. i druga, koja traje od 5. st. do justinijanovske faze. Dok u prvoj fazi prevladava stara forma, u drugoj dolazi do jasne koncepcije i forme pored kojih se javljaju stare tendencije koje umjetnost ove epohe čvrsto vežu za antiku.²⁰

U kasnoantičko doba mozaik postaje jedna od glavnih slikarskih grana te se u njemu odražavaju promjene stilskih pravaca „impresionizma“ i „apstraktne stilizacije“. Od Justinijana, s bizantskim mozaikom dolazi do razvoja ove tehnike na području Mediterana. Kršćanski podni mozaik karakterizira poglavito bogata ornamentika sa sve češće stiliziranim vegetabilnim motivima. Sakralne građevina dobivaju često veliku površinu mozaičkih natpisa, većinom s tekstom koji spominje donatorstvo pojedinih crkvenih ili drugih osoba koje su sudjelovale u izvedbi samog mozaika.²¹

Među kršćanskim bazilikama s očuvanim mozaičkim površinama izuzetnu vrijednost nose ranokršćanski bazilikalni kompleksi u Poreču i Solinu. Porečki imaju posebno značenje jer se nalaze *in situ*, u još uvijek postojećem kompleksu. Likovi Krista, Bogorodice i apostola, mučenika, harmonija boja sa zlatnom pozadinom, skladnost dekorativnog sistema i smisao za sintetičku cjelinu prostora stavljaju ove mozaike na razinu remek djela iz Ravenne.²²

Slika 6. Mozaik apside s Eufrazijem kako Gospi nudi model bazilike

²⁰ Buzov, M. (2014.), str. 85.

²¹ Ibid.

²² Prelog, M. (1986.), *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb.

U mozaiku kasne antike na istočnom Jadranu postoji jedinstvo u stilu, gradnji i oblicima, ali i vidljivi utjecaji iz Afrike, Sirije i Male Azije. Mozaička dekoracija javlja se gotovo na cijelom ovom području, u objektima nastalima u vrijeme kasne antike ili dogradnjama tog vremena. Prisutna je kao dio unutarnje dekoracije, u profanoj, a pogotovo u sakralnoj arhitekturi.²³

Prvom polovicom 5. st. u trolisnoj kapeli Sv. Andrije u Betici javlja se podni mozaik izveden u crno-bijeloj tehnici, a sredinom 5.st. polikroman podni mozaik u trobrodnoj bazilici. U kapeli, ornamentalni motivi su u središnjem dijelu geometrijski, a u apsidama samo vegetabilni. Kružnice su ispunjene motivom križa u obliku X, a pojavljuju se i među rozetama. Javljaju se i rombovi te polukružnice. Motivi sa simboličkim značenjem su stilizirana palmeta u sredini – drvo života te trs loze sa strane - simbol Krista. Veće, istočno polje i kapela bili su ispunjeni jednolikim uzorcima dok je manje, zapadno krilo, bilo ispunjeno koncentričnim krugovima, duguljastim rombovima i viticama.²⁴

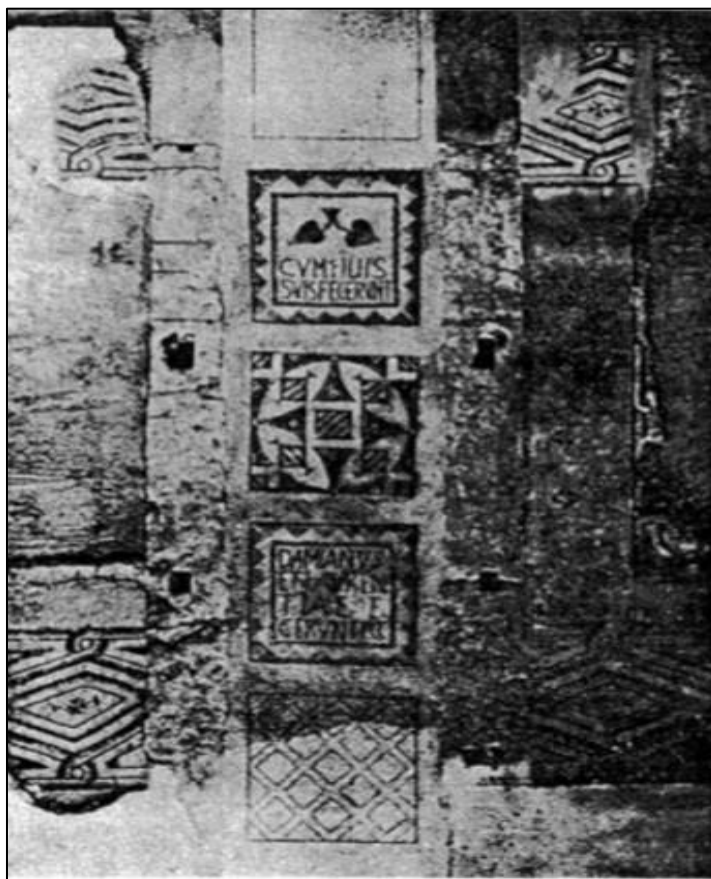

Slika 7. Detalji mozaika s posvetom donatora iz samostanskog kompleksa Sv. Andrije

²³ Meder, J. (2003.), str. 86.

²⁴ Ibid. str. 87.

U Puli su sačuvani skromni ostatci mozaičke dekoracije iz katedrale (na podiju, ispred oltarnih stepenica, dijakonikonu) i crkve Sv. Tome čiji su se tragovi sačuvali u današnjoj sakristiji katedrale ispod jednog od drvenih podija. Motivi su kvadrati i medaljoni s natpisima i učvorenim krugovima s upisanim kvadratima konkavnih stranica. Jedan od pulskih mozaika potječe iz ranokršćanske bazilike te je očuvan u fragmentima. Mozaički pod je ukrašen ponavljajućim geometrijskim motivima. U izvedbi kompozicije tog poda osjeća se dvojaka koncepcija što ukazuje na utjecaj dvije različite mozaičke radionice.²⁵ Također, visoke je vrijednosti mozaik s motivom *Traditio legis*, iz pulske crkve sv. Marije Formoze.²⁶

Slika 8. Podni mozaici ispred prezbitarija u pulskoj katedrali

Ornamentalni mozaik iz bazilike u Supetru sastoji se od kvadrata ukrašenih raznim rombovima, svastikom, rozetama, šahovskim poljem i ispreplitanjem raznih motiva međusobno odijeljenih manjim četverokutima koji se izmjenjuju u pravilnoj geometrijskoj shemi. Iako nije potpuno sačuvan, prekrivao je pod sjeverne bočne lađe te se pretpostavlja da je ova trobrodna, ranokršćanska bazilika bila potpuno prekrivena mozaičkim podovima.²⁷

²⁵ Ibid. str. 88.

²⁶ Cambi, N. (2002.), str 300.

²⁷ Jeličić Radonić, J. (1994.), Supetar, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, (ur: J. Belamarić), str. 57-62.

Slika 9. Ranokršćanski mozaik ispred bazilike Sv. Petra, Supetar, 6.st.

Posebno je zanimljiv mozaik iz baptisterija zadarske katedrale „Košuta i jelen na Izvoru“, koji je i tema mog rada te će biti obrađen kasnije kao zasebna cjelina. Motiv učvorene kružnice, osebujan ukras ravenskih radionica, javlja se na podnim mozaicima istočne obale Jadrana poput onih u Nezakciju i bazilici Sv. Marije Formose u Puli. Slične ukrase nalazimo na glavnoj lađi polikonhalne bazilike u Ohridu, nartekstu bazilike u Studeništu kod Ohrida te na podnim mozaicima u Solinu. U odnosu na zadarski, kompozicija solinskog mozaika je tretirana s manje slobode, a likovi su nepokretniji i beživotniji.²⁸ Također, solinski ima latinski tekst sa stihom iz 42. Psalma: „Kao što košuta žudi za izvodom, tako duša moja čezne, Bože, za tobom.“²⁹

Slika 10. Mozaik s natpisom iz prostorije zapadno od Baptisterija, Solin, 5.st.

²⁸ Ibid. str. 88-89.

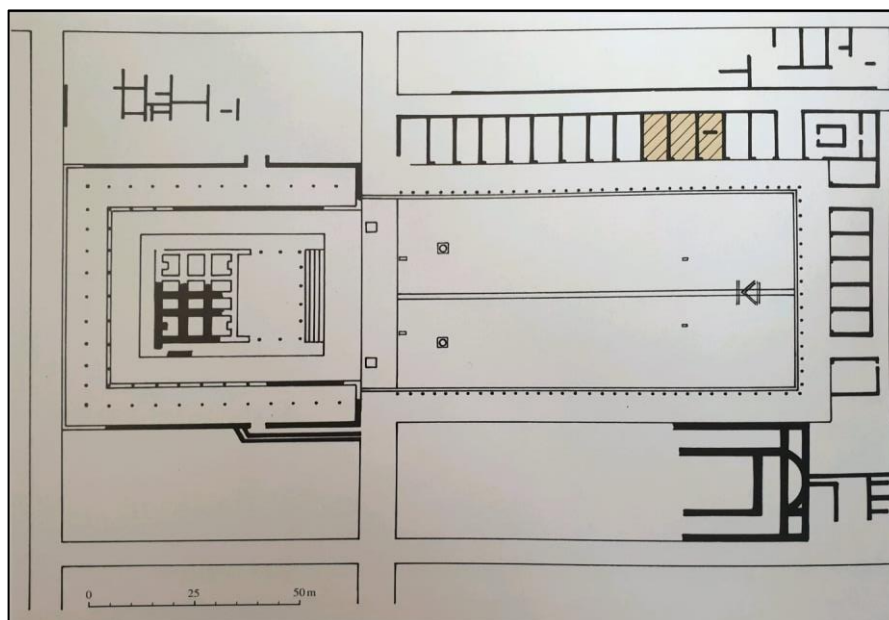
²⁹ Badurina, A., (1979), Leksikon ikonografije, str. 296.

4. Ranokršćanska baština Zadra

Razdoblje od 3. do 5. stoljeća obilježeno je razvitkom nove religije u gradu – kršćanstva, koja svoje temelje postavlja na forumu. Kršćani upravo ovdje podižu svoj prvi oratorij, krstionicu, biskupsku palaču, a kasnije i katedralu te tako grade temelje vjere koja se održava i do danas.³⁰

Snažan zid na istočnoj strani građen tehnikom bunja, branio je cijeli grad i luku od napada s kopna. Iza njega prostirao se ortogonalni red ulica i zgrada među kojima su se nalazili javni sadržaji. Glavni prostor u gradu, središte života, bio je forum. Tu je uz trg bila bazilika, glavna komunalna građevina, a oko trga trijemovi s tabernama. Izdignut nad razinom foruma stajao je kapitolij s hramom. Tip stambene kuće bio je klasični *domus*, obiteljska *villa urbana* s unutarnjim atrijem. Dva vodovoda napajala su grad vodom iz okolice. Ispred grada uzdizao se amfiteatar, a u široj okolici prostirao raster gradskog agera.³¹

Paleokršćanski nukleus začet je u kompleksu foruma u razdoblju u kojem je cjelina rimskog trga još uvijek postojala i funkcionirala u prostoru. U pojedinim dijelovima strukture neke su njegove funkcije odumirale, a prostori mijenjali sadržaje. Spajanjem tri boksa u jednu dvoranu nastala je kršćanska kulturna građevina, oratorij, kao jezgra budućeg episkopalnog kompleksa.³²

Slika 11. Grafička rekonstrukcija rimskog foruma i kapitolija u Zadru s oznakom mjesta na kojem je nastao ranokršćanski oratorij

³⁰ Matešić, M., Ursić, M., (2014), str. 32.

³¹ Vežić, P., (2005), str. 13.

³² Ibid. str. 17.

Sjeverni zid oratorija, začelni zid taberna, sačuvan je u visini od preko 6 metara iznad poda nove prostorije. Na jednom dijelu povrh zida sačuvan je red kamenih greda koje su funkcionirale poput krovnog vijenca sa žlijebom za kišnicu. Ovaj klasični ukras dospio je ovdje u debljinu zida, a stražnji dio sa žlijebom istaknut je u slobodnom prostoru ulice. U unutrašnjosti oratorija otkriveni su elementi podjele prostora. Prednji dio bio je odvojen od stražnjeg vjerojatno parapetom, na mjestu nekadašnjeg pregradnog zida između taberna. Ulomak kamenog pluteja, naknadno ugrađenog u zid obližnjeg ranosrednjovjekovnog dijakonikona, možda je pripadao pregradi. Stilske odlike rešetkastog ukrasa prednje strane mogu se dovesti u vezu sa sličnim dekoracijama kamenih pregrada rimske arhitekture. U prednjem dijelu dvorane, u površini jedne od taberna, pod oratorija prekriva mozaik složenih od bijelih, relativno krupnih *tessera*, složenih u ne osobito pravilne redove. Stražnji dio dvorane zaprema površinu dviju sljedećih taberna. U njima nema mozaika, ali se pretpostavlja da je u prvoj od njih pod bio prekriven mozaikom. U drugoj je sačuvan sloj crvene gline, vjerojatno izolacije. Tu se nalazi i temelj subselija, polukružne svećeničke klupe asimetrično postavljene u odnosu na os oratorija. Tragovi otvora na zapadnom i sjevernom zidu možda su ostatci vrata.³³

Slika 12. Lakuna podnog mozaika iz 5.st. s tesserima na podu iz 4.st.

O karakteru te dvorane i namjeni najviše govori navedena subselija. Zatečena je u skromnom ostatku najnižeg sloja zida. Rahlo je zidan, s relativno plitkim temeljem, što govori da nad njim nije bila masa nekakvog visokog zida ili teret zidanog svoda već niska

³³ Ibid, str. 17-23.

konstrukcija poput subselija u dvoranama za molitvu u primitivnim crkvama, *domus ecclesiae*, ili u ovom slučaju, *tabernae ecclesiae*.³⁴

Slika 13. Apsida u sakristiji s ostatkom subselija iz 4.st.

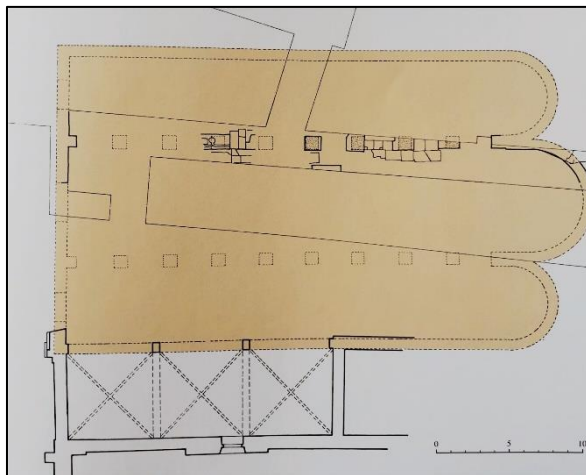
Najznačajniji dio starokršćanske baštine u Zadru zasigurno je episkopalni kompleks koji će biti opisan kasnije u radu. Ostale gradske bazilike kasnoantičkog *Iadera* podizane su na tlu jedne gradske insule, bokom prislonjene uz jednu uzdužnu stranicu ranijeg bloka. Svaka od njih pročeljem je odmaknuta od njegove bočne stranice tako da se pred svakom crkvom nalazilo odgovarajuće predvorje, narteks. Time je uz drugi bok i začelje stvoren slobodan prostor do granice susjednih ulica. Među njima su bazilike stajale pojedinačno u okviru bivšeg gradskog bloka. Tako se spriječilo narušavanje izvornog plana grada opsežnim kasnoantičkim transformacijama gradskog rastera.³⁵

Bazilika Sv. Marije Velike nalazi se pored same luke. Prizemlje te crkve bilo je presvođeno križno rebrastim svodovima i prema južnom brodu crkve Sv. Marije Velike otvoreno s tri polukružna luka. Bila je to trobrodna bazilika s tri apside, a pretpostavlja se da je bila izgrađena u ranokršćanskom razdoblju i potom pregrađena. Na južnom dijelu očuvana je struktura zida te konstrukcija bočnih vrata iz kojih se vidi sličan način gradnje kao kod ostalih ranokršćanskih građevina u Zadru. Ulomci kamene plastike, stupića koji je nosio oltarsku menzu u crkvi i dijelovi menze također odgovaraju kasnoantičkom razdoblju.³⁶

³⁴ Ibid. str. 23.

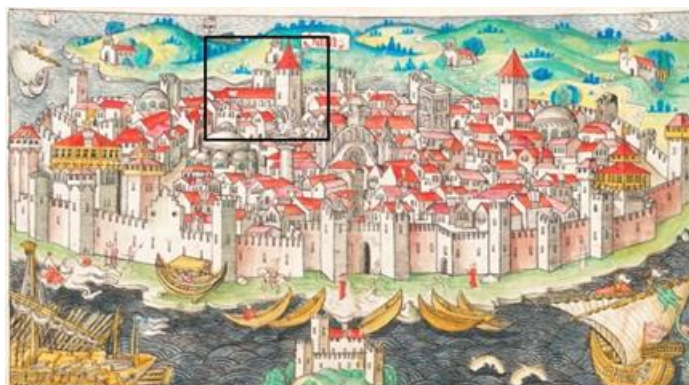
³⁵ Ibid. str. 56.

³⁶ Regan, K. i Nadilo, B. (2009). Starokršćanske crkve u središtu Zadra, str 200.

*Slika 14. Bazilika Sv. Marije Velike u Zadru
- tlocrt s ucrtanim arheološkim ostacima.*

U krugu oko emporijskog, gradskog trgovišta, nalazile su se tri rane bogomolje, crkva Sv. Dimitrija, bazilika Sv. Tome i oratorij Sv. Petra Starog. Crkva Sv. Dimitrija danas je poznata samo iz povijesnih izvora, dok su veličina i izgled nepoznati. Smješta se u sastav benediktinskog samostana koji u srednjem vijeku postaje dominikanski, a potom se desakralizira i biva posve razorena. Na prikazu Zadra iz 1486. Konrada von Grünemberga, na mjestu gdje se otprilike nalazila, nacrtana je poligonalna građevina koja je možda bila apsida te crkve.³⁷

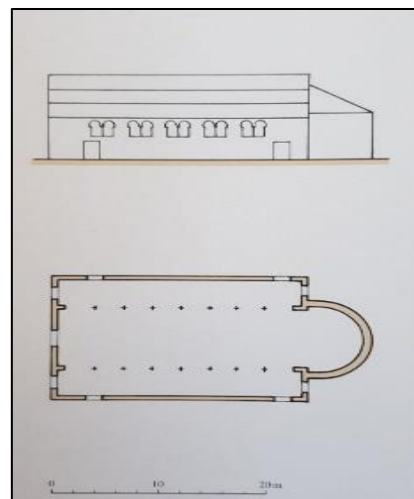
Slika 15. Prikaz Zadra u putopisu Konrada von Grünemberga iz 1486.g.

³⁷ Ibid. str. 201.

Za baziliku Sv. Tome postoji bogata grafička rekonstrukcija tlocrta, pročelja i presjeka. Korištena je do 1807. g., a srušena je 1882. g. radi gradnje školske zgrade. Bila je trobrodna bazilika, približno široka 15 metara i duga 23 metra. Na crkveni prostor nadovezivala se duboka apsida. Raspon srednje lađe je oko 7 m, a bočnih oko 3,5 m. Na pročelju su sačuvana bočna vrata prema sjevernoj lađi, a na začelju ostatci vrata u dnu postraničnih brodova. U donjem dijelu južnog zida su dva bočna ulaza, a u gornjem niz od pet bifora sa središnjim stupićem i impostom za lukove. Nadvoj nad vratima na pročelju širok je jednako kao vrata, a građen je od dvostrukog luka. Izvorni raspored i oblik nosača nije poznat, ali su sačuvani kontinuirani temelji pod bivšim kolonadama te ostatci zidanih pilastara pred apsidom i onih nasuprotnih na unutarnjem licu pročelja. Iz crkve potječu jednostavni kapiteli, a otkriveni su i dijelovi ograde svetišta koja se sastojala od pilastara i pluteja s ornamentima. Posebno su ukrašeni i kapiteli stupića na biforama.³⁸

Slika 16. Južni zid s biforama na bazilici Sv. Tome

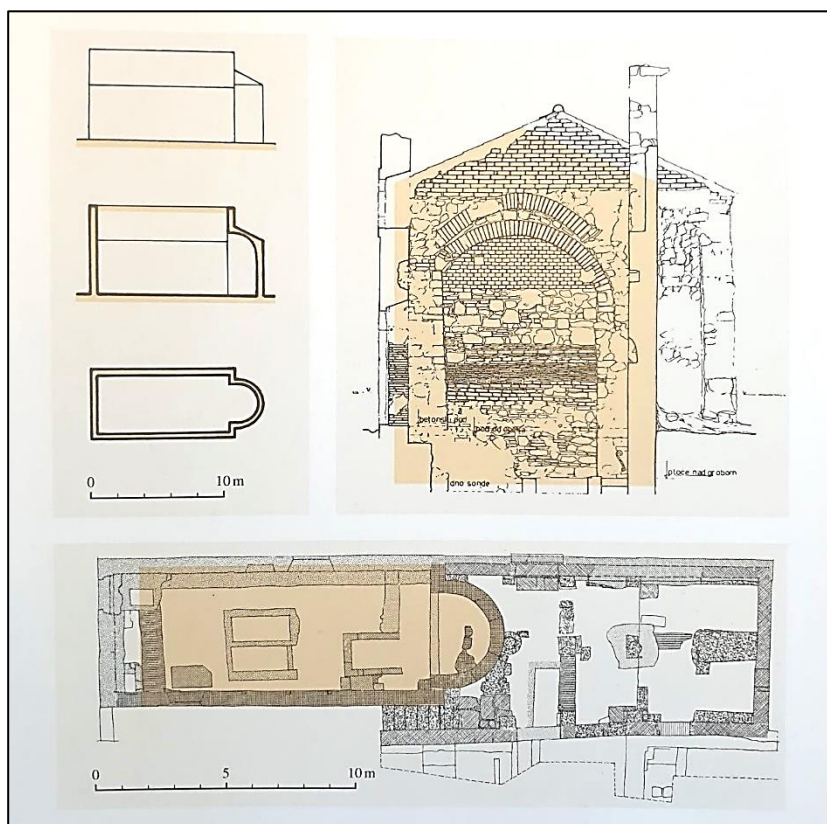

Slika 17. Grafička rekonstrukcija tlocrta i bokocrta bazilike Sv. Tome u Zadru

Povezana crkvice Sv. Andrije i Sv. Petra nalazi se pokraj tržnice i nadomak emporija. Radi se o neobičnom, zanimljivom primjeru spojene dvojne crkve jer se iz crkve Sv. Andrije kroz vrata u apsidu ulazilo u predromaničku dvobrodnu crkvu Sv. Petra Starog. Do konzervatorskih zahvata iz 1961. i 1962. godine držalo se da se radi o novijoj gradnji, međutim, otkriveno je da je prva crkvice, oratorij Sv. Petra možda najstarija kršćanska građevina grada Zadra. To je jednostavna pravokutna građevina s polukružnom i istaknutom apsidom. Slavoluk je građen kao dvostruki luk od radijalno složenih klesanaca, a apsida ima svod s polukatom. Bila je prekrivena drvenom konstrukcijom i pokrovom od tegula. Pronađen je kameni stupac s uklesanim križem koji je vjerojatno pripadao bifori, za koju nije moguće

³⁸ Ibid. str. 201-202.

kazati sa sigurnošću gdje se nalazila. Iako se oratorij nalazi na kutu insule i dijelom zalazi u ulični prostor, slijedi pravilo po kojem su građene sve ostale ranokršćanske crkve u Zadru. Od zidova, sačuvan je dio južnog i polukružna apsida.³⁹

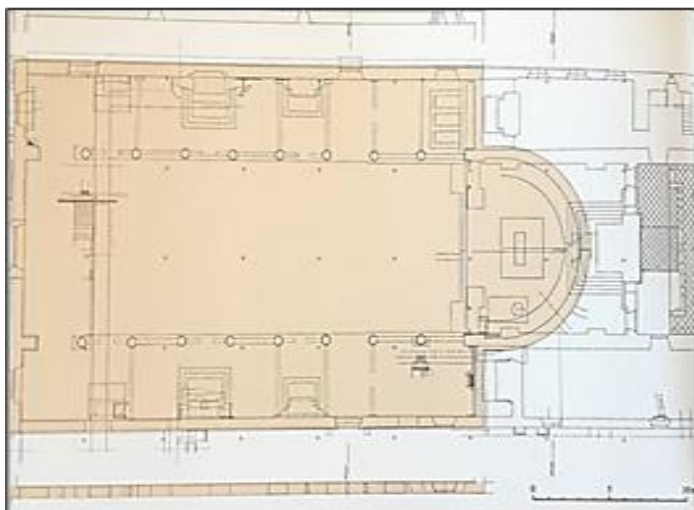

Slika 18. Tlocrt i poprečni presjek s analizom ostataka povijesnih slojeva, oratorij Sv. Petra Starog

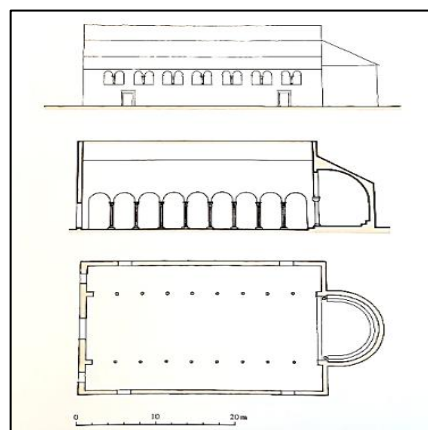
Za crkvu Sv. Šimuna Pravednika držalo se da je riječ o srednjovjekovnoj crkvi sve do konačne potvrde starokršćanskog podrijetla istraživanjima 1984. i rekonstrukcije 1985. godine. Skidanjem žbuke sa zidova utvrđeno je da se unutar nje sačuvao velik dio bazilike Sv. Stjepana. Ova bazilika izgrađena je pokraj bedema *Iadera* i glavnih gradskih vrata, pored glavnog dekumana koji vodi do katedrale i episkopalnoga kompleksa. Nastala je na mjestu prostrane javne građevine od koje su sačuvani dijelovi temeljnog zida. Gradnju crkve, vjerojatno u 5. stoljeću, pratilo je uređenje terena s nanošenjem visokog nasipa. Istraživanjima su utvrđeni izgled i dimenzije ranokršćanske bazilike, širina od oko 20 m i dužina od oko 31 m, a imala je i polukružnu potkovastu apsиду. Oko apside smjestio se subselij, a unutrašnjost se podijelila u tri lađe kolonadom od 8 stupova međusobno spojenim polukružnim lukovima. Na sjevernoj strani iskorišteni su stupovi s neke rimske građevine, a na južnoj starokršćanski. Južni zid je gotovo potpuno sačuvan te se na njemu nalazi sedam izvornih bifora. Na pročelju su pronađeni tragovi prijašnjih faza izgradnje, sa donjim zidom sačuvanim u visini do 5

³⁹ Vežić, P. (2015.), Crkva sv. Petra Starog i Bianchijeva edicola s. Marina u Zadru, *Diadora*, 29, str. 151-170.

metara, građenim od krupnih blokova klesanog kamena. Na pročelju su bila tri portala, a sačuvani su samo dijelovi središnjeg – otvor s polukružnim lučnim nadvojem. Temelji južnog zida od sitnih uslojenih klesanaca sežu do 2,5 metara ispod poda crkve. U gornjem dijelu pronađene su već spomenute bifore, koje potom bivaju rekonstruirane. Sjeverni zid nije sačuvan, ali su mu tragovi pronađeni u temeljnom sloju. Polukružna apside je sačuvana samo do razine prvotnog poda svetišta, a promjerom je šira od središnje lađe. Iznad poda crkve sačuvan je dio imposta jednog stupa koji je pridržavao slavluk. Luk je nosio par stupova pred apsidom, a sačuvane su im samo temeljne stope. Od subselija su pronađeni samo skromni tragovi, a od dekorativne plastike nekoliko ulomaka od kojih se ističe dio pluteja ukrašen osmerokutnim rozetama i križevima. Tijekom povijesti, crkva je više puta produljivana i nadograđivana te se na njoj danas uočavaju tragovi gotičkog, renesansnog i baroknog graditeljstva.⁴⁰

Slika 19. Bazilika Sv. Stjepana u Zadru (crkva Sv. Šime) - tlocrt s ucrtanim arheološkim ostacima.

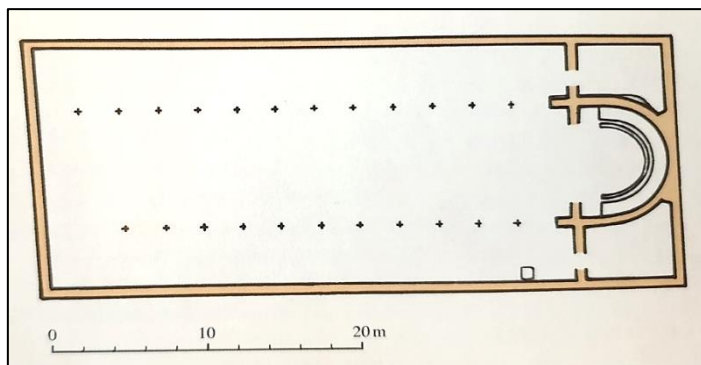

Slika 20. Grafička rekonstrukcija tlocrta, bokocrta i uzdužnog presjeka bazilike, 5. st.

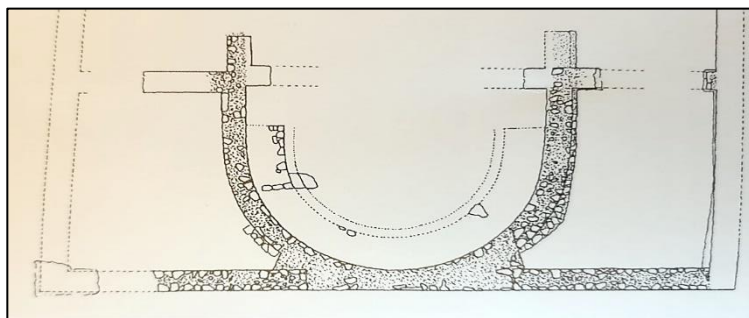
Cemeterijalna bazilika, u ostacima otkrivena na tlu nekropole u Zadru, posvećena je Sv. Ivanu Krstitelju. Tragovi ove bazilike sirijskog tipa su maleni, a zidovi plitko sačuvani. Građevina je široka oko 19 metara, a duga oko 40. Skromni ostatci temeljnih stopa kolona ili zidanih piona među lađama crkve govore o nosačima koji su bili udaljeni oko 2,5 m. Prednji dio nije temeljito istražen pa se ne može sa sigurnošću reći je li pred njim postojao narteks. Bila je to trobrodna bogomolja velikih dimenzija, artikuliranog svetišta koje tvori upisana apside, ugrađena u tijelo zgrade. Uz oblinu svetišta bio je prigraden subselij, a do njega se

⁴⁰ Vežić, P. (1989.) Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (crkva sv. Šime) u Zadru, Diadora, 11, str. 233 i dalje.

prostirao mozaik s bordurom u obliku višebojne pletenice. S obje strane apside bile su pastoforije, protezis u dnu sjeverne lađe, a diakonikon u dnu južne. Pred apsidom su stajala dva zidana pilastra o koja su se upirali lukovi kolonada. Prema tipološkim odlikama, čini se da je nastala tijekom 5. st.⁴¹

Slika 21. Grafička rekonstrukcija ceterijalne bazilike Sv. Ivana Krstitelja ispred Grada - tlocrt, 5.

Slika 22. Bazilika Sv. Ivana Krstitelja ispred Grada - tlocrt s ostacima apside i pastoforija

⁴¹ Vežić, P., (2005.), str. 77-79.

5. Episkopalni kompleks na području Zadru u prvim stoljećima kršćanstva

Episkopalni kompleks kultno je i upravno središte crkvene dijeceze. Njegov prostor je podijeljen u pastoralni i rezidencijalni dio. Kultnu zonu, namijenjenu redovitim okupljanjima kršćana u zajedničkim obredima i podučavanju novih vjernika osnovama vjere, tvori bazilika s aneksima, a rezidencijalni dio, namijenjen životu i radu biskupa, pomoćnika i posluge, čini tzv. *domus episcopalis*, episkopij s pratećim prostorima i malom ekonomijom.⁴²

Katedrala je glavna građevina sklopa, službeno sjedište biskupa i najznačajnija crkva dijeceze. Građena je redovito kao prostrana kongregacijska crkva podignuta u obliku bazilike. Oko katedrale su raspoređene prigradnje za ostale potrebe liturgije poput *protezisa* za pripremu euharistijskih darova-žrtve, katekumeneiona za poduku vjere i baptisterija za obred krštenja. Među tim građevinama česta je i memorija, posebna kapela za štovanje lokalnog sveca ili mučenika. S prednje strane bazilike prislonjen je narteks, predvorje, kombiniran s atrijem, dvorištem koje ima liturgijsku i pogrebnu namjenu. Uz cjelinu kultnog dijela kompleksa prigradeni su rezidencijalni prostori, episkopij, s gospodarskim zgradama i vrtom.⁴³

Začetci zadarskog episkopalnog kompleksa vezani su uz život i rad dobro organizirane kršćanske zajednice koju potkraj 4. st. predvodi biskup Feliks. Sklop je nastao dijelom na prostoru bivšeg antičkog foruma, a razvijao se u opsegu kasnoantičke insule izgrađene podizanjem zgrada tog kompleksa. U krugu bivšeg foruma, kršćanski centar razvio se dijelom na području trga i njegovih taberna, a dijelom izvan njih, u prostoru *vicusa*. Smješten je u četverokutu koji sa sjevera zatvara glavni dekuman, a s juga sporedni, produžen preko trga kroz prolaz među tabernama. Zapadno, sklop je zatvoren sporednim kardom, smještenim između kapitolija i trga. Jedina deformacija omeđenog prostora je južna stranica, otklonjena od pravca ulice toliko koliko je potrebno da jedan od dva javna zdenca i trijumfalni stup do njega na forumu ostanu slobodni u prostoru. Poput okvira sklopa, unutarnji raspored je podlozan tkivu bivših građevina u tom okviru koje su nakon razaranja ostale u prostoru poput mreže građevinskih čestica kojima se prilagodio raspored katedrale i njezinih aneksa. Bazilika je tako smještena u području od začelja taberna do glavnog dekumana. Dio začelja naslijedila je kao južni zid, a dio ulice iza njega kao južni brod. Sjevernim zidom stoji na međi

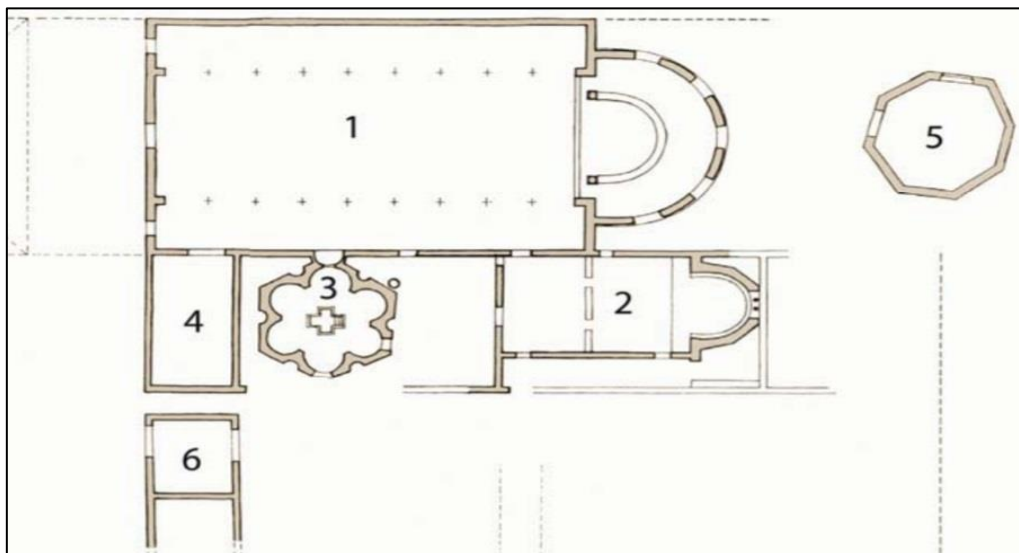
⁴² Vežić, P., (2005), str. 33.

⁴³ Ibid. str. 34-36.

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU

Episkopalni kompleks na području Zadru u prvim stoljećima kršćanstva

dekumana, a dužinom naosa obuhvaća mjeru nešto veću od širine pet taberni. U prostoru foramskih taberni s južne strane podignute su njene prigradnje. Dok je dijakonikon smješten u preuređenoj taberni na uglu do pročelja crkve, baptisterij je izgrađen na mjestu između dviju susjednih. Katekumeneion je za jednu tabernu odmaknut i dužinom postavljen u prostoru triju slijedećih taberni, već ranije adaptiranih u oratorij.⁴⁴

Slika 23. Rekonstrukcija tlocrta episkopalnog kompleksa krajem 4. i početkom 5. st.: 1 - bazilika, 2 - katekumeneion, 3 - krstionica, 4 - dijakonikon, 5 - oktagon, 6 - episkopij

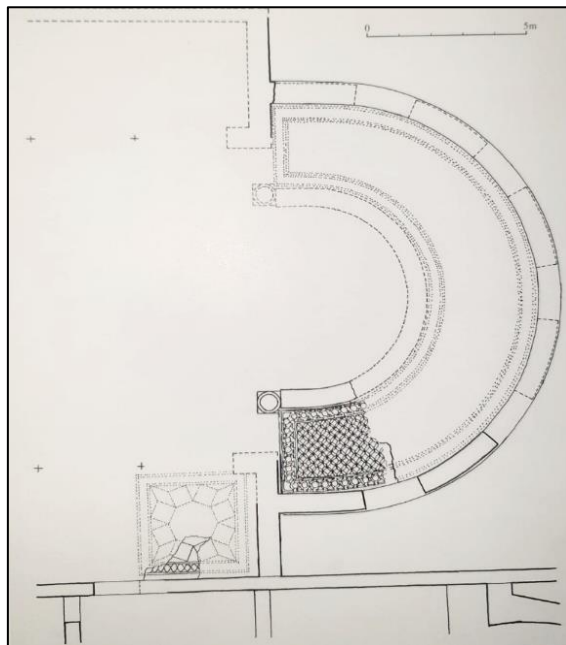
Po predaji, bazilika je bila posvećena Sv. Petru. Od svoje izvorne strukture čuva dijelove južnog i začelnog zida te oblinu apside. Održali su se i dijelovi dvaju prozora, jedan s ulomcima polukružnog nadvoja. Pod zidom u svetištu nalazi se velik dio podnog mozaika te dio subselija i baza stupa koji je nosio slavolučnu stijenu, *arcus maior*, pred apsidom. Zahvaljujući ovim ostacima, moguće je grafički rekonstruirati opseg i strukturu građevine. Na osnovu bazilike dužine oko 30 metara i širine oko 20, veže se duboka apside na čijem plaštu je bilo pet polukružno nadvijenih prozora. Pred apsidom su dva snažna pilastra na koja se upiru kolonade i dva stupa koji nose slavolučnu stijenu, vjerojatno u obliku *tribelona*, širokog luka oslonjenog na spomenute stupove i dva uska prolaza do njega nadvijena uskim lukom ili kratkim arhitravom. Od jednog do drugog stupa, prateći oblinu apside tekao je subselij, iza kojeg je ophodni prostor, deambulatorij, prekriven podnim mozaikom. Način slaganja mozaika, kolorit i izbor ornamenata govore o predlošcima iz akvilejskog kulturnog kruga 5. stoljeća. Pretpostavlja se da se pred bazilikom nalazio atrij, a nad bočnim lađama galerije.⁴⁵

⁴⁴ Ibid. str. 36-38.

⁴⁵ Ibid. str. 38-41.

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU

Episkopalni kompleks na području Zadru u prvim stoljećima kršćanstva

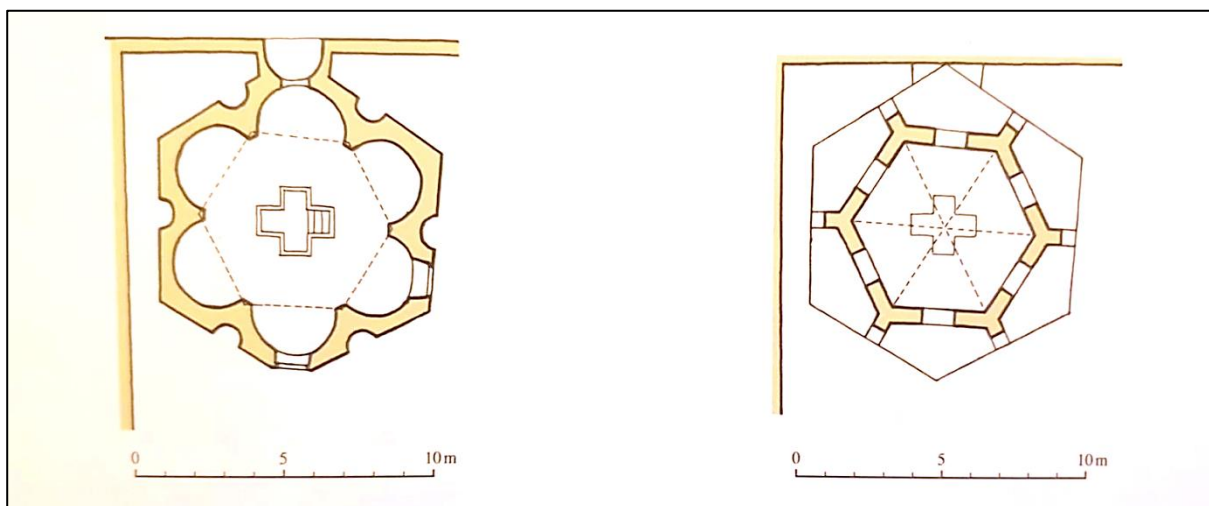
Slika 24. Crtež arheoloških ostataka i grafička rekonstrukcija začelja i apsida na ranokršćanskoj katedrali

Dijakonikon se nalazi na uglu do pročelja bazilike, na početku njezina južnog broda. Smješten je u bivšoj taberni, a s crkvom ga povezuje prolaz u zajedničkom zidu.⁴⁶

Baptisterij je u tlocrtu složen od vanjskog šesterokuta i unutarnjeg šesterolista, a u prostoru od dviju šesterostranih prizmi od kojih je jedna prema drugoj zakrenuta za 30°. Plohe vanjskih stranica su po sredini udubljene oblom nišom, a na konhu do bazilike nadovezuje se zrcalno postavljena oblina vestibula između crkve i krstionice. Sve konhe i niše presvođene su polukalotama. Po sredini centralnog prostora nalazi se ukopana križna piscina, a nad njom šesterokutni tambur sa šesterokrlnim lepezastim svodom. Posred svake stranice tambura nalazi se prozor s polukružnim nadvojem, a svaki kut tambura s vanjske strane podupire kosi kontrafor. Prema bazilici se iz baptisterija ide kroz vestibul. Na suprotnoj strani stoje vrata prema episkopiju, a na susjednoj konhi s istočne strane su vrata prema katekumeneionu. Nad njima se nalazio omanji, lučno nadvijeni prozor. Ta je konha prilikom krštenja mogla poslužiti kao svlačionica, ako je bila odvojena od ostalog prostora zavjesom, dok je u susjednoj nakon obreda uranjanja biskup mogao udijeliti pomazanje. Istraživanjima 1989. godine otkriven je zdenac pored baptisterija.⁴⁷

⁴⁶ Ibid. str. 41.

⁴⁷ Ibid. str. 41-43.

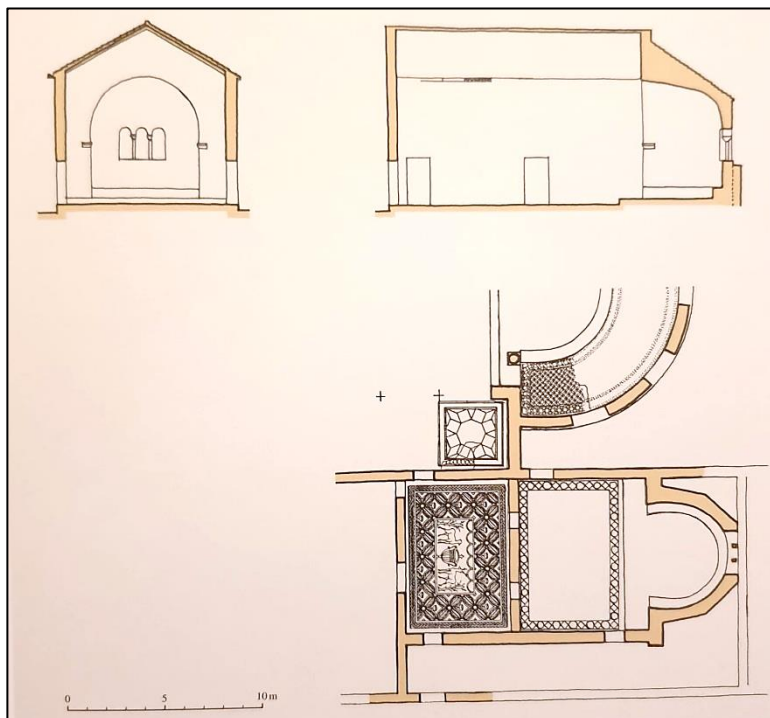
Slika 25. Grafička rekonstrukcija tlocrta donjeg i gornjeg dijela krstionice u Zadru, 5. st.

Katekumeneion se nalazi prislonjen uz katedralu s južne strane. Oblikom je jednostavna jednobrodna građevina, dvorana s polukružnom apsidom na istočnoj strani. Širina dvorane je oko 9 m, a dužina od pročelja do začelja 14 m. Na tu osnovu nadovezuje se apside duboka oko 4,5 m. Njen vanjski plašt je poligonalan, izlomljen u pet ploha, a unutarnji je obao, potkovast u tlocrtu. Dok je presvođena polukalotom, rastvorena je prema naosu potkovastim slavlukom. Podno obline apside postavljen je subselij. Katekumeneion je s bazilikom povezan vratima u dnu južnog broda crkve. Na pročelnom zidu bila su dva prolaza prema baptisteriju, a na južnome vjerojatno dva prema pretpostavljenom predvorju na boku dvorane. U tjemenu apside nalazi se trifora, a u gornjem dijelu sjevernog zida omanji prozor sa koso postavljenim stranicama, usmjerenim prema istoku. Prednji dio katekumeneiona bio je odvojen od stražnjeg apsidom. U pregradi su bila dva prolaza. Mozaici na podu katekumeneiona bit će obrađeni kao zasebna cjelina.⁴⁸

⁴⁸ Ibid. str. 49-50.

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU

Episkopalni kompleks na području Zadru u prvim stoljećima kršćanstva

Slika 26. Grafička rekonstrukcija katekumeneiona u Zadru - tlocrt, poprečni i uzdužni presjek, 5. st.

Episkopij je poprečno postavljen preko rezidencijalnog dijela kompleksa. Smjestio se u produžetku *dijakonikona*, donekle odmaknut. Ostatci su istraženi samo u sjevernom dijelu zgrade, gdje je otkrivena prostorija na mjestu portikata bivšeg foruma. Njeni zidovi svojim temeljima sjedaju na pločnik foruma, a razinom poda prostorija je niža od nivelete bivšeg trijema. Zidovi su širokim, polukružno nadvijenim otvorima rastvoreni prema vrtu episkopija i dvorištu krstionice. Arhitektonska dokumentacija pokazuje kako je zgrada istom širinom sezala sve do južnog ruba kompleksa.⁴⁹

Vrt se nalazio s obje strane episkopija te je bio zatvoren visokim ogradnim zidom. Sa zapadne strane obuhvaćao je prostor drugog trijumfalnog stupa na bivšem trgu i zdenac do njega. Okno zdenca dobro je sačuvano, kao i dijelovi njegova vijenca. Na prednjoj stranici nalazi se rešetkasti ukras, a iznad njega natpis s imenom i titulom rimskog prokonzula Tamfila Vaale. Stup je demontiran vjerojatno u vrijeme izgradnje razvijenog episkopalnog kompleksa, a zdenac je vjerojatno prepravljen i ponovno korišten u novome sklopu.⁵⁰

Ogradni zid dijelom je skromno sačuvan na istočnoj i južnoj strani. Dio koji se proteže od episkopija prema kapitoliju, nagibom svojih temelja prati kosinu rampe koja je uspostavljena

⁴⁹ Ibid. str 52

⁵⁰ Ibid.

planiranjem tla iznad pločnika foruma u vrijeme građenja kompleksa. U zidu su bila i vrata kojima se iz vanjskog prostora pred sklopom ulazilo u vrt.⁵¹

Oktagon iza katedrale možda je bio namijenjen za memoriju. Nalazi se približno u osi bazilike. Jednim vratima bio je otvoren prema katedrali, a drugim prema ulici pored. Nije istraženo je li ikad bio dovršen. Sačuvan je u niskim ostacima zidova iznad temelja. Sam oblik zgrade i tehnika gradnje ukazuju na živu kasnoantičku tradiciju zidanja. U temeljima nema rimskih spolija. Zid je relativno pravilan, uslojen, od priklesanih manjih kamenih blokova, u debelom sloju žbuke i obrađen širokim sljubnicima plastično istaknutima na licu.⁵²

⁵¹ Ibid. str. 56.

⁵² Ibid.

5.1. Podni mozaik katekumeneiona

Godine 1794. pronađen je u katedralnoj sakristiji mozaik dimenzija 783x552 cm s prikazom popularne starozavjetne teme „Košuta i jelen na Izvoru“, s likovima jelena i košute koji piju iz kantarosa čime je izražena simbolika izvora života, i odmah prekriven novom podnom podlogom. Mozaik je izrađen u tehnici *tessellatum*, kamenom i staklenom pastom u crvenoj, crvenkastosmeđoj, zelenoj, plavoj, plavičasto-sivoj i bijeloj boji. Krajem 1973. godine ovdje su provedena iskopavanja, maknut je pod postavljen 1794. godine i otkrivena je cijela površina mozaika. Mozaik je prekrivao površinu triju taberni, a pripadao je katekumeneionu prvobitne bazilike. Mozaik je prilično stradao u prošlosti, naročito postavom novog poda krajem 18. st. i lošom rekonstrukcijom u šljunku na više mjesta. Unatoč tome, prizor je čitljiv i moguće je grafički rekonstruirat cjelinu.

Široki obrub središnjeg prizora čini ornament u križ postavljenih akantusovih listova među kojima se, u središtu malih romboidnih ploha nalaze kaleži. Euharistijski kaleži često se javljaju na ranokršćanskim spomenicima poput onih iz Skhire u Tunisu.⁵³ Posuvda teče tropruta pletenica. U sredini se nalazi pravokutno polje sa simetričnim figuralnim prikazom košute i jelena i kantarosom u središtu scene. Pored jelena i košute su dva drveta.⁵⁴ Pod u apsidalnom dijelu katekumeneiona nije očuvan. U srednjem polju ostali su mali dijelovi mozaika, rubni komadi, ali i veliki dijelovi podloge po kojoj se vidi da je prekrivao cijeli središnji dio prostorije. Po marginama je tekao geometrijski ornament koji tvori niz krugova i kosih kvadrata.⁵⁵

Jelen kao simbol euharistije čest je u ranokršćanskoj ikonografiji. Svoje simboličko značenje poprima od početnih, prije spomenutih riječi Psalma 42. Smatra se primjerom i slikom pobožnosti i redovničkog poziva. Navodi se i kao simbol samoće i čista života jer traži slobodu i sklonište u planinama. Jelen s raspelom među rogovima simbol je Sv. Eustahija i Sv. Huberta, a bez raspela Sv. Julijana Bolničara.⁵⁶ Realizam u prikazu figura, drveća i kaleža na zadarskom mozaiku blizak je klasičnoj umjetnosti i upućuje na dataciju prije 6. stoljeća. Ukrižene kružnice koje tvore listove u obliku nazubljenog lišća akantusa smatraju se motivom tipičnim za akvilejsko područje.⁵⁷

⁵³ Ibid. str. 88.

⁵⁴ Meder, J. (2003.), str.87-88.

⁵⁵ Vežić, P. (2005.), sl. na str. 49.

⁵⁶ Badurina, A., (1979), Leksikon ikonografije, str. 296.

⁵⁷ Meder, J. (2003.), str. 88.

MOZAIK NA PODU KATEKUMENEIONA U ZADRU
Episkopalni kompleks na području Zadr u prvim stoljećima kršćanstva

Slika 27. Grafička rekonstrukcija mozaika na podu katekumeneiona u Zadru, 5. st.

Slika 28. Mozaik na podu katekumeneiona u Zadru – „Košuta i jelen na Izvoru“, 5.st.

6. Zaključak

Zadarski poluotok, na kojem se smjestio drevni *Iader*, sve do danas je zadržao pravilan ortogonalan oblik rimskog grada. Na sjecištu *cardo maximus* i *decumanus maximus* smjestio se forum s kapitolijem. U to doba štovalo se rimske bogove poput Jupitera i Minerve. To je trajalo sve do Milanskog edikta 313. godine kada počinje naglo pokrštavanje istočne obale Jadrana, pa tako i *Iaderskog* stanovništva. Kršćanska vjera uvelike pridonosi razvoju umjetnosti ovog područja. Mozaik se razvija kroz nekoliko tehnika, od kojih su najzastupljenije *vermiculatum* i *tessellatum*, a pokazuje sve karakteristike italskih. Helenistički, grčki, suhi linearni stil, graciozna euforija i klasicizirajuća faza, svi su našli mjesto na ovoj obali u obliku mozaika Eufrazijeve bazilike, bazilike Sv. Petra, antičke *Salone* i *Iadera*, i mnogim drugima. Do 5. stoljeća u Zadru niče prvi oratorij, a nedugo zatim na njegovom mjestu episkopalni kompleks s današnjom katedralom Sv. Stošije. Katekumeneion u sklopu te katedrale (današnja sakristija), skrivao je tajnu do 1973. godine. Na podu se nalazio najznačajniji ranokršćanski mozaik ovog područja. „Košuta i jelen na Izvoru“, u mom viđenju, predstavlja vapaj čovjeka koji je zametnuo svoju vjeru u Boga, a istovremeno i glas duhovnog vjernika koji čezne za ponovnom božanskom prisutnosti, boreći se sa strahom i sumnjom, ali održavajući svoju vjeru živom.

7. Popis slika

Slika 1. Tlocrt Sv. Stošije https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/a/a2/Zadar-_Sv._Sto%C5%A1ija%2C_tlocrt.jpg (preuzeto 01.06.2019.)

Slika 2. Podni mozaik u dvorani sjeverno od Eufrazijeve bazilike u Poreču (4.st.) <http://proleksis.lzmk.hr/slike1/xxk1303.JPG> (preuzeto 02.06. 2019.)

Slika 3. Kristov Monogram, 5. st., Salona <http://proleksis.lzmk.hr/slike1/xxk1302.JPG> (preuzeto 02.06. 2019.)

Slika 4. Tlocrt crkve Sv. Ciprijana. Jeličić-Radonić J. i sur., (1994). Gata: crkva Justinijanova doba. Split. str. 20. (slikano 02.06.2019.)

Slika 5. Mozaik Tritona s poda namjesničke palače u Saloni, 3.st. <https://www.facebook.com/arheoloskimuzej.skelani/photos/a.368623226631112/368629773297124/?type=3&theater> (preuzeto 03.06.2019.)

Slika 6. Mozaik apside s Eufrazijem kako Gospi nudi model bazilike https://hr.wikipedia.org/wiki/Eufrazijeva_bazilika#/media/Datoteka:Pore%C4%8D_-_Bas%C3%ADlica_Eufrasiana_-_Mosaics_de_l'absis.JPG (preuzeto 03.06.2019.)

Slika 7. Detalji mozaika s posvetom donatora iz samostanskog kompleksa Sv. Andrije u Betici kod Pule. Marušić, B. and Šašel, J. (1986). De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj. AV 37, str. 319. (Slikano 03.06.2019.)

Slika 8. Podni mozaici ispred prezbiterija u pulskoj katedrali. Buzov, M. (1983). 'Prilog paleografiji ranokršćanskih mozaičkih natpisa u Istri i Dalmaciji', Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 1(-), str. 75-96. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/25796> (Datum pristupa: 05.06.2019.)

Slika 9. Ranokršćanski mozaik ispred bazilike Sv. Petra, Supetar, 6.st. <http://www.supetaronline.com/images/galerija/hr/supetar/10.htm> (Preuzeto: 06.06.2019.)

Slika 10. Mozaik s natpisom iz prostorije zapadno od Baptisterija, Solin, 5.st. <http://solin-info.com/files/cache/37c74aa42ac0bde481d0958c6433ffd.jpg> (Preuzeto: 06.06.2019.)

Slika 11. Grafička rekonstrukcija rimskog foruma i kapitolija u Zadru s oznakom mjesta na kojem je nastao ranokršćanski oratorij. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 18. (Slikano: 07.06.2019.)

Slika 12. Lakuna podnog mozaika iz 5.st. s tesserima na podu iz 4.st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 21. (Slikano: 07.06.2019.)

Slika 13. Apsida u sakristiji s ostatkom subselija iz 4.st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 21. (Slikano: 07.06.2019.)

Slika 14. Bazilika Sv. Marije Velike u Zadru - tlocrt s ucrtanim arheološkim ostatcima. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 57. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 15. Prikaz Zadra u putopisu Konrada von Grünemberga iz 1486.g. https://www.zadar.travel/images/original/Konrad_von_Gruenemberg_1486_ZADAR_135755_0355.jpg (Preuzeto: 08.06.2019.)

Slika 16. Južni zid s biforama na bazilici Sv. Tome. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 61. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 17. Grafička rekonstrukcija tlocrta i bokocrta bazilike Sv. Tome u Zadru. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 62. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 18. Tlocrt i poprečni presjek s analizom ostataka povijesnih slojeva, oratorij Sv. Petra Starog. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 63. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 19. Bazilika Sv. Stjepana u Zadru (crkva Sv. Šime) - tlocrt s ucrtanim arheološkim ostatcima. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 66. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 20. Grafička rekonstrukcija tlocrta, bokocrta i uzdužnog presjeka bazilike, 5. st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 71. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 21. Grafička rekonstrukcija cemeterijalne bazilike Sv. Ivana Krstitelja ispred Grada - tlocrt, 5. st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 76. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 22. Bazilika Sv. Ivana Krstitelja ispred Grada - tlocrt s ostatcima apside i pastoforija. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 77. (Slikano: 08.06.2019.)

Slika 23. Rekonstrukcija tlocrta episkopalnog kompleksa krajem 4. i početkom 5. st.: 1 - bazilika, 2 - katekumeneion, 3 - krstionica, 4 - dijakonikon, 5 - oktogon, 6 – episkopij. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-02-06.pdf> (Preuzeto: 09.06.2019)

Slika 24. Crtež arheoloških ostataka i grafička rekonstrukcija začelja i apside na ranokršćanskoj katedrali. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 39. (Slikano: 10.06.2019.)

Slika 25. Grafička rekonstrukcija tlocrta donjeg i gornjeg dijela krstionice u Zadru, 5. st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 41. (Slikano: 10.06.2019.)

Slika 26. Grafička rekonstrukcija katekumeneiona u Zadru - tlocrt, poprečni i uzdužni presjek, 5. st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 49. (Slikano: 10.06.2019.)

Slika 27. Grafička rekonstrukcija mozaika na podu katekumeneiona u Zadru, 5. st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 52. (Slikano: 11.06.2019.)

Slika 28. Mozaik na podu katekumeneiona u Zadru – „Košuta i jelen na Izvoru“, 5.st. Vežić, P., (2005). Zadar na pragu kršćanstva, Zadar: Arheološki muzej Zadar, str. 51. (Slikano: 11.06.2019.)

8. Popis literature

- Badurina, A., (1979), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Buzov, M. (2014). *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Hrvatskoj*, Zagreb.
- Cambi, N. (2002.), *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak
- Dyggve, E. (1996.), *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split, str. 56-57.
- Gabričević, B. (1987.), *Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena*, u: *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split.
- Jeličić Radonić, J. (1994.), *Gata*, Crkva Justinijanova doba, str. 20 i dalje.
- Jeličić Radonić, J. (1994.), *Supetar*, u: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, (ur: J. Belamarić), str. 57-62.
- Matešić, M., i Ursić, M., (2014), *Urbano naslijeđe grada Zadra kroz stoljeća*, *Essehist*, 6(6), str. 30-36. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/184344> (Datum pristupa: 01.06.2019.)
- Matulić, B. (1994.), *Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole – radionice mozaika*, *Opuscula archaeologica*, 18, Zagreb, str. 155-172.
- Meder, J. (2003). *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine.
- Peković, Ž.- Babić, K. (2016.), *Kasnoantička sakralna arhitektura u doba Istočnih Gota u Dalmaciji*, *Prostor*, 24, str. 156 -171.
- Prelog, M. (1986.), *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb.
- Regan, K. i Nadilo, B. (2009), *Starokršćanske crkve u središtu Zadra*, *Gradjevinar*, [online] (61), str. 197-202. Dostupno na:
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-02-06.pdf> (Datum pristupa: 05.06.2019)
- Vežić, P. (1989.) *Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (crkva sv. Šime) u Zadru*, *Diadora*, 11, str. 233 i dalje.
- Vežić, P., (2005), *Zadar na pragu kršćanstva*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Vežić, P. (2015.), *Crkva sv. Petra Starog i Bianchijeva edicola s. Marina u Zadru*, *Diadora*, 29, str. 151-170.
- Zadro, A. (2017). *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*, *Hum*, 12 (17.-18.), str. 184-201. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/200589> (Datum pristupa: 03.06.2019.)